

**Kur'ân ve Sünnet Dilinde Mecâzî
Anlatım:
İnsanbiçimci (Antropomorfik)
Yaklaşımların Metodolojik ve
Epistemolojik Eleştirisi**

H. ALİ ERDOĞAN

**Metaphorical Discourse in the Language
of the Qur'an and Sunnah:**

**A Methodological and Epistemological
Critique of Anthropomorphic
Approaches**

ÖZET

Bu makale, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis literatüründeki mecâzî, sembolik ve teşbihî ifadelerin literal/zahirî bir okumayla 'insanbiçimci' (antropomorfik) bir düzleme indirgenmesini ve bu indirgemeciliğin doğurduğu metodolojik ve epistemolojik tutarsızlıkları kapsamlı biçimde ele almaktadır. Hadis rivâyetlerinde geçen sembolik anlatımları rasyonalist bir söylemle alay konusu eden yaklaşımın ilmî temelsizliği; İslâm kelâm geleneğindeki tenzih-teşbih dengesi, belâgat ilminin hakikat-mecaz ayrımı ve usûl-i fıkıh metodolojisi çerçevesinde sorgulanmaktadır. Çalışma; dinî dilin semantik derinliğini, müteşâbih âyetlerin tefsirindeki epistemik zorunlulukları ve indirgemeci akılcılığın bilgi teorisi açısından yarattığı boşluğu analiz etmektedir. Haberî sıfatlar meselesinde Mâtürîdî ve Eş'arî geleneklerin tutarlı yorumlarına başvurularak, Kur'ân'daki ifadelere aynı yöntemi uygulamaktan kaçınan 'seçici akılcılık'ın çelişkisi ortaya konulmaktadır. Sonuç olarak makale, dinî metinleri anlamlandırma çabasındaki araştırmacının

mecaz, istiâre ve kinâyeyi kavramaksızın 'ilmî eleştiri' iddiasında bulunamayacağını savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mecâz, İstiâre, İnsanbiçimcilik (Antropomorfizm), Haberî Sıfatlar, Tenzih-Teşbih, Hadis Usûlü, Müteşâbih, Semantik İndirgemecilik.

ABSTRACT

This article undertakes a comprehensive examination of the methodological and epistemological inconsistencies that arise when the metaphorical, symbolic, and figurative expressions found in the Qur'an and hadith literature are reduced to an anthropomorphic framework through literal readings. The scholarly groundlessness of ridiculing symbolic narratives in hadith transmissions under the guise of rationalism is interrogated through the lens of the tanzih-tashbih balance in classical Islamic theology (kalam), the hakikat-mecaz (truth-metaphor) distinction in Arabic rhetoric (balagha), and the methodology of usul al-fiqh. The study analyzes the semantic depth of religious language, the epistemic necessities in the interpretation of mutashabih verses, and the vacuum created by 'reductionist rationalism' from a theory of knowledge perspective. By drawing on the consistent interpretations of the Maturidi and Ash'ari traditions regarding

the khabari attributes, the article exposes the contradiction inherent in 'selective rationalism' — the tendency to avoid applying the same hermeneutical method to Qur'anic expressions. The article concludes that a researcher who presumes to offer scholarly criticism of religious texts without first mastering metaphor, simile, and allusion cannot legitimately lay claim to the title of ilmi (scholarly) critique.

Keywords: Metaphor, Allegory, Anthropomorphism, Attributes of Allah (Khabari Sifat), Tanzih-Tashbih, Hadith Methodology, Mutashabih, Semantic Reductionism.

GİRİŞ

Beşer dili, mahiyeti gereği sonlu bir araçtır; bu aracın sonsuz ve müteâl (aşkın) bir varlığı ifade etmekte kullanılması ise dilbilimsel ve teolojik açıdan son derece hassas bir meseleyi gündeme taşır. Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamber'in (s.a.v.) söyleminin, ilâhî hakikati beşerî idrakin sınırları çerçevesinde aktarabilmek için metafor, mecâz, istiâre ve kinâye gibi bedîî araçlara başvurduğu, İslâm belâgat geleneğinin temel kabullerinden biridir.1

Modern dönemde bazı ilahiyat çevrelerinde gözlemlenen belirgin bir eğilim, bu bedîî dili yok sayan lafzî/literalist

bir okuma anlayışıyla hadis literatüründeki sembolik ifadeleri 'akıldışı' ilân etmek ve bunları popülist bir dille reddetmektir.

Bu yaklaşım, görünürde eleştirel bir tutum sergilese de hem belâgat hem de usûl açısından ciddi metodolojik açmazlara düşmektedir.2

Makale; dinî dilin semantik yapısını, Kur'ân-ı Kerîm'deki 'haberî sıfatlar' meselesini, klasik kelâmın tenzih-teşbih dengesini ve 'seçici akılcılık' sorununu birbiriyle ilişkili başlıklar altında ele alarak söz konusu tutarsızlıkları sistematik bir biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir. Zira bir araştırmacı, dinî metinlere yönelik ilmî eleştiri iddiasında bulunabilmek için öncelikle o metnin dil evrenine (metadil) hâkim olmak durumundadır.3

1. Dinî Dilin Semantik Yapısı: Hakikat, Mecâz ve Müteşâbih

1.1. Belâgat İlminde Hakikat-Mecâz Dengesi

Klasik Arap belâgatinde 'hakikat', kelimenin kendisi için vaz' edildiği (konulduğu) orijinal anlamında kullanılmasıdır; 'mecâz' ise bir karine (alâka/ilişki) bulunmak şartıyla kelimenin bu orijinal anlamın dışında kullanılmasıdır.4 İbn Kuteybe (ö. 276/889), Te'vîlü Müşkilü'l-Kur'ân adlı eserinde Kur'ân'ın üslubunun bu iki boyutu bir arada barındırdığını ve her

ikisinin de bütüncül bir okuma için zaruri olduğunu vurgulamaktadır.⁵

'Mecâzı hakikat sanmak' (hamlu'l-mecâz ale'l-hakîka), İslâm dil ve tefsir geleneğinde metodolojik bir hata olarak tanımlanmıştır. Zemahşerî (ö. 538/1144) el-Keşşâf'ında bu hatanın pek çok kelâmî sapmanın kaynağı olduğunu belirtmekte; Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise büyük tefsirinde müteşâbih âyetlerin mecâzî boyutunun göz ardı edilmesinin 'teccim' (cisimleştirme) tehlikesini doğurduğunu ayrıntılı biçimde işlemektedir.⁶

1.2. Müteşâbihât ve Hermenötik Zorunluluk

Kur'ân-ı Kerîm, âyetlerin yorumlanma güçlüğü açısından muhkem ve müteşâbih şeklinde iki kategori belirlemiştir: "Hüve'llezî enzele aleyke'l-kitâbe minhu âyâtün muhkemâtün hünne ümmü'l-kitâbi ve uharu müteşâbihât" (Âl-i İmrân, 3/7). Râsih âlimler, müteşâbih âyetleri 'Rabbimiz katından gelmiştir' diyerek iman eder ve muhkem âyetlere havâle ederler.⁷

Bu kategorik ayırım, dinî dilin tümünü literal/zahirî bir çerçeveye sokmaya çalışan her türlü okuma biçiminin Kur'ânî hermenötiğe aykırı olduğunu teyit etmektedir. Hadis rivâyetlerindeki sembolik ifadeleri — yani sünnet dilindeki müteşâbih unsurları — önceden teslim edilmiş bir rasyonalist önyargıyla 'saçma' bulup reddetmek; aynı metodolojik tutarsızlığı Kur'ân'ın müteşâbih âyetlerine de uygulamayı gerektireceğinden, bu yaklaşım Kur'ân'a ilişkin teolojik kabullerle çelişmektedir.⁸

1.3. Bir Örnek: Ramazan'da Şeytanların Bağlanması

Hadis literatüründe yer alan 'Ramazan geldiğinde cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulur'⁹ rivâyeti, literal okumayla, şeytanların fiziksel demir zincirlerle bağlandığı şeklinde anlaşıldığında hemen 'peki insanlar yine de günah işliyorsa?' türünden bir itirazı davet etmektedir. Oysa bu rivâyette kullanılan 'sülsilet/zincir'

ingesi, İslâm belâgatının 'kinâye' kategorisine giren bir anlatım biçimidir; ilâhî rahmetin yoğunlaşması, manevi atmosferin güçlenmesi ve nefis terbiyesine elverişli bir ortamın oluşması, bu kinâyenin işaret ettiği anlam katmanlarıdır.¹⁰

Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) Fethü'l-Bârî'de bu hadisi şerh ederken rivâyette geçen 'bağlanma'yı güç ve kuvvetin kırılması, şerrin önünün alınması manasında yorumlamaktadır. İbn Huzeyme (ö. 311/924) ise hadisin 'şeytanların mâridlerinin bağlandığı' şeklinde sınırlı bir yorumla da anlaşılabilirliğine dikkat çekmektedir.¹¹ Bu farklı yorumlar, metnin meşru hermenötik alanını göstermektedir; literal reddetme ise bu alanı tamamen dışlamaktadır.

2. Kur'ân'daki Haberî Sıfatlar ve Antropomorfizm Çıkmazı

2.1. Haberî Sıfatların Mahiyeti

Kelâm ilminde 'haberî sıfatlar' (es-sıfâtü'l-haberîyye), yalnızca naklî delillerle (âyet ve hadis) sabit olan; akıl yürütmeye bağımsız olarak ulaşılabileceği mümkün olmayan sıfatları ifade eder. Bunlar arasında en çok tartışılanlar; el (yed),¹² yüz (vech),¹³ göz (ayn), arşa istivâ¹⁴ ve kürsî¹⁵ gibi kavramlardır. Bu sıfatlar, olduğu gibi alındığında Allah'a beşerî bir beden ve beşerî mekân atfeder görünmektedir — yani literal bir okuma, bizatihi bu noktalarda teolojik olarak kabul edilemez bir 'insanbiçimcilik'e (antropomorfizm) düşmektedir.

2.2. Mâtürîdî ve Eş'arî Geleneklerinin Tutumu

Eş'arî geleneğinin temel tavrı 'tefvîz'dir: Bu sıfatların Allah'a yaraşır bir gerçekliği olduğu kabul edilmekle birlikte, bunların keyfiyeti hakkındaki ilim Allah'a havale edilir. 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur' (Şûrâ, 42/11) âyeti, 'yed', 'vech' vb. sıfatları zahirî anlamından uzaklaştırmanın Kur'ânî temelidir.¹⁶

Mâtürîdî geleneği ise bu noktalarda 'te'vîl' yöntemini benimsemiş eğilimindedir:

Sıfatın kullanıldığı bağlamdan hareketle kendisine en uygun anlam belirlenir. Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında yedi 'kudret', vechi 'zât' olarak yorumlaması bu yöntemin klâsik örnekleridir.¹⁷ Her iki gelenek de ortak bir noktada buluşur: Literal okuma, teolojik olarak kabul edilemez; mecâz ve te'vîl, zorunlu bir araçtır.

2.3. Seçici Akılcılık: Kur'ân ile Hadis Arasındaki Uçurum

İşte bu noktada temel metodolojik çelişki gün yüzüne çıkmaktadır: Hadisteki 'şeytanların zincire vurulması' ifadesini 'akıldışı' bulup alaya alan bir ilahiyatçı; Kur'ân'daki 'Allah'ın eliyle yarattım' (Sâd, 38/75), 'Allah'ın kürsüsü gökleri ve yeri kaplar' (Bakara, 2/255) ya da 'Rahman arşa istivâ etti' (Tâhâ, 20/5) ifadelerine nasıl yaklaşmaktadır? Eğer bu âyetleri mecâzî/temsîlî olarak kabul ediyorsa — ki etmek zorundadır — hadisteki benzer sembolizm için neden farklı bir yöntem uygulanmaktadır?¹⁸

Bu soruya verilecek her yanıt ya metodolojik tutarsızlığı teslim etmek ya da hadis literatürünü a priori güvenilmez ilân etmek zorundadır. İkinci seçenek ise ayrıca hadis usûlü açısından kapsamlı bir epistemolojik gerekçelendirme talep eder — ki bu da ayrı ve titiz bir ilmî tartışma konusudur.

3. Kelâm Geleneğinde Tenzih-Teşbih Dengesi

3.1. Tenzihde Aşırılık: Ta'tîl

'Tenzih' (تنزيه), Allah'ı yaratıklarına benzetmekten uzak tutmak demektir. Mutezile kelâmcılarının bir kısmı, akli tenzih kaygısıyla Allah'a haber sıfatlarının hiçbirini atfetmemek gerektiğini savunmuştur. Bu aşırı tenzih tutumu, kelâm literatüründe 'ta'tîl' (boşaltma) olarak isimlendirilir: Zira sıfatları tamamen reddetmek, ilâhî kelâmı anlamsızlaştırma tehlikesini barındırmaktadır.¹⁹

3.2. Teşbihte Aşırılık: Tecsim

Öte yandan, haberî sıfatları literal olarak kabul edip Allah'a maddî uzuvlar ve mekân atfetmek — Mücessime ve Müşebbihe ekollerinin sapmasıdır. Bu yaklaşım; "Leyse kemislihi şey'ün" (Şûrâ, 42/11) âyetiyle ve İslâm akâidinin temel ilkeleriyle doğrudan çelişmektedir.²⁰

3.3. Ehl-i Sünnet'in Orta Yolu

Ehl-i sünnet kelâmı, ta'tîl ile tecsim arasındaki denge noktasında konumlanır: Sıfatların kelime anlamlarının, mânây-ı hakikî olarak Allah'a tatbik edilemeyeceği kabul edilir; bununla birlikte sıfatlar ne tamamen inkâr edilir ne de lafızları fiziksel bir gerçekliğe hamledilir. Tefâtânî (ö. 793/1390) Şerhü'l-Akâid'inde bu dengeyi şöyle ifade eder: Müteşâbih sıfatlarda kastedilen mananın Allah'a layık bir hakikat olduğuna iman edilir; ancak o hakikatin mahiyeti hakkında dilimizi tutarız.²¹

İşte bu ilkeyi benimsemek, yalnızca Kur'ânî sıfatlar için değil, sünnetin sembolik dili için de zorunludur. Zira Peygamber'in (s.a.v.) dili de aynı Arap belâgatının çerçevesindedir; hadisteki mecâzî anlatım, Kur'ân'ın mecâzî anlatımından hiyerarşik açıdan farklı bir kategoride değerlendirilemez.

4. Epistemolojik Boyut: İndirgemeci Akılcılık ve Bilgi Teorisi

4.1. Naklî Bilginin Epistemik Değeri

İslâm bilgi teorisinde (epistemoloji) bilgi kaynakları üçe ayrılır: Duyu algısı (his), akıl yürütme (akıl/nazar) ve haber (sem'/nakil).²² Gazzâlî (ö. 505/1111) el-Mustasfâ'da ve Miyârü'l-İlim'de, bu üç kaynaktan herhangi birini diğerine sistematik olarak üstün tutmanın bilgisizlikten kaynaklandığını vurgular. Özellikle naklî bilginin akli epistemoloji ile çözümlenemeyeceği durumlarda, bu bilginin anlamsız olduğu sonucuna varmak; metodolojik bir hata değil, epistemolojik bir yanılıdır.²³

4.2. Dil Felsefesi Açısından 'Anlamsızlık' İddiası

Bir önermenin 'anlamsız' sayılabilmesi için önce anlam teorisinin belirlenmesi gerekir. 20. yüzyılda mantıksal pozitivizmin 'doğrulanabilirlik ilkesi' (verification principle), dinî önermelerin anlamsız olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu ilke bizzat kendisini yanlışlayacak biçimde eleştirilere dayanamayıp çökmüştür.²⁴ Ayer, Flew ve sonraki dil filozofları, doğrulanamaz önermelerin 'anlamsız' değil, yalnızca 'farklı bir dil oyununa' (Wittgenstein) ait olduğunu göstermiştir. Dinî dilin 'performatif', 'bağlanma bildiren' ve 'anlam ufku açan' bir işlevi vardır; bu işlev, ampirik bilimin doğrulama çerçevesine sığmaz ve sığmak zorunda da değildir.

4.3. Slogancılık, Popülizm ve İlim Ahlâkı

'Eyne tezhebün?' sorusu, bu çerçevede derin bir anlam taşımaktadır. Hadisleri ya da dinî metinleri dijital sosyal medya platformlarında — metnin arka planını bilmeden, belâgatını kavramadan, usûl kriterlerini uygulamadan — 'saçma', 'akıldışı' ve 'mantıksız' olarak lanse etmek; entelektüel bir eleştiri değil, bir popülist söylem pratiğidir.²⁵

Kelâm ve tefsir geleneği, asırlarca 'zahir ile bâtın', 'muhkem ile müteşâbih', 'hakikat ile mecâz' gerilimini ilmî bir sabırla işlemiştir. Bu birikimi bir çırpıda 'akıldışı' kategorisine atmak; öncelikle bu birikimle gerçek anlamda yüzleşmemek, onun sorularını ve yanıtlarını kavrayamamak anlamına gelmektedir. İlim ahlâkı, en sert eleştiriye dahi ancak bu yüzleşmenin ardından meşru kılmaktadır.

5. Usûl-i Fıkıh Penceresinden Değerlendirme

5.1. Nassın Yorumunda Hiyerarşi

Usûl-i fıkıh literatüründe nassların yorumunda 'zâhir-nas-sarîh-müfesser-muhkem' ve 'hafî-müşkil-mücmel-müteşâbih' şeklinde gelişen anlam hiyerarşileri belirlenmiştir.²⁶ Müteşâbih naslar için uygulanan yorum prosedürü, literal anlamı benimseyen 'zâhir' kategorisinden çok daha sofistike bir

yaklaşım gerektirir. Hadis metnindeki sembolik ifadeler, tam da bu 'müteşâbih' kategorisine girmektedir; dolayısıyla doğrudan literal okumayla değerlendirilemez.

5.2. Hadis Usûlü: Metin Tenkidi ve Anlam Bütünlüğü

Hadis usûlünde rivâyetin senedi kadar metnin (metin tenkidi) Kur'ân ve sahih hadisler çerçevesinde değerlendirilmesi de önem taşır. Ancak metin tenkidi, lafzın belâgatını kavramaksızın yapılamaz. İbn Hacer Nüzhetü'n-Nazar'ında muhaddislerin metni değerlendirirken dilin mecâzî boyutunu da gözetmek zorunda olduğuna dikkat çekmektedir.²⁷ Rivâyetteki bir mecâzî ifadeyi literal okuyarak 'mantıksız' bulmak, metin tenkidi kriteri olarak kullanılamaz; zira bu durumda Kur'ân metinlerinin pek çok ifadesi de aynı kriteri karşılayamaz hale gelir.

SONUÇ

Bu makale, dinî metinlerdeki mecâzî ve sembolik anlatımları insanbiçimcilik (antropomorfizm) kaygısıyla reddeden 'seçici akılcılık'ın; hem belâgat hem kelâm hem usûl hem de epistemoloji açısından tutarsız bir zemin üzerinde yükseldiğini göstermeye çalışmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'deki haberî sıfatlar — el, yüz, arşa istivâ, kürsî — bizzat Kur'ânî bir antropomorfizm zemini oluşturmaktadır; bu sıfatları tenzih-te'vîl dengesiyle anlayan aklın, hadislerdeki benzer sembolizm için farklı bir yol izlemesi metodolojik açıdan savunulamaz. Mâtürîdî ve Eş'arî gelenekleri, bu meselede asırlarca geliştirdikleri tutarlı bir hiyerarşi sunmaktadır.

Popülist ve slogancı bir dille yapılan 'eleştiriler', metnin anlam dünyasına girmeden yargılamak anlamına gelir. Bu ise ilmî bir yöntem değil, bilgi teorisi açısından ciddi bir boşluk barındıran bir tutumun ifadesidir. İlim adamına yakışan; indirgemeci bir söylemle popülarite aramak

değil, dinî dilin semantik derinliğine nüfuz eden, mecaz-hakikat dengesini gözetken ve rivâyetleri kendi metodolojik çerçeveleri içinde değerlendiren titiz bir araştırma anlayışı geliştirmektedir.²⁸

Son söz olarak şunu vurgulamak gerekir: Dinî metinleri anlamlandırma çabasında olan bir araştırmacının, mecaz, kinâye ve istiâreyi kavramaksızın 'ilmî eleştiri' iddiasında bulunması; tıpkı bir arkeologun dilini bilmediği medeniyetin kitabetini 'anlamsız çizikler' olarak ilan etmesine benzer. Önce dil; sonra eleştiri.

DİPNOTLAR

1 İslâm dilbilim geleneğinde 'müteâl'i ifade problemine dair bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İcâz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992, s. 287-295.

2 Literalist okumanın hadis eleştirisindeki tezahürleri için bk. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hadis Tetkikleri*, Ankara: Otto Yay., 2017, s. 44-68.

3 Bir metnin 'metadilini' (dil evreni) bilme zorunluluğuna dair bk. ez-Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Kahire: Dâru't-Türâs, 1984, I, 292-310.

4 Arap belâgatinde hakikat-mecaz tanımları için bk. el-Hatîb el-Kazvînî, el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985, s. 205-240.

5 İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkilü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1401/1981, s. 83-110.

6 ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, I, 99-101; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999, IV, 134-139.

7 Âl-i İmrân 3/7'nin tefsiri için bk. et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000, VI, 201-220.

8 Sünnet dilindeki müteşâbih unsurların Kur'ânî müteşâbihât ile ilişkisi için bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, Riyad: Mecmaü'l-Melik Fahd, 1416/1995, XIII, 294-310.

9 Buhârî, *Savm*, 5; Müslim, *Sıyâm*, 1, 2.

10 Kinâye teorisi ve bu hadisteki uygulaması için bk. es-Süyûtî, *Şerhü Süneni İbn Mâce*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996, II, 145-147.

11 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959, IV, 114-116; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1992, III, 188.

12 Fetih 48/10: "İnnellezîne yübâyiüneke innemâ yübâyiünallâhe yedu'llâhi fevka eydihim."

13 Kasas 28/88: "Küllü şey'in hâlikun illâ vecchehu."

14 Tâhâ 20/5: "er-Rahmânu ale'l-arşistevâ."

15 Bakara 2/255: "Vesia kürsiyyühü's-semâvâti ve'l-ard."

16 el-Eş'arî, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397/1977, s. 34-46; *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner, 1963, s. 211.

17 el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu ve dğr., İstanbul: Mizan Yay., 2005-2011, I, 88-96; III, 211-218.

18 Bu metodolojik çelişkiye ilişkin analiz için bk. Saffet Köse, 'Kur'ân'ı Anlamada Metodolojik Sorunlar', *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14 (2009), s. 17-38.

19 Ta'til meselesine dair bk. el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ - Alî Abdülmün'im Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950, s. 31-41.

20 Mücessime ve Müşebbihe ekollerinin reddi için bk. Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985, s. 56-71.

21 et-Teftâzânî, *Şerhü'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1310/1892, s. 77-82.

22 İslâm bilgi teorisinde haber ve nakil kategorisi için bk. Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338, s. 88-97.

23 el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz, Medîne: y.y., 1413/1992, I, 17-26.

24 Mantıksal pozitvizmin çöküşü için bk. A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, London: Penguin, 1990, s. 115-134; John Hick,

Philosophy of Religion, 4. bs., Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1990, s. 78-91.

25 Sosyal medyada dinî bilginin araçsallaştırılması üzerine bk. İsmail Kara, 'Günümüzde Din Eğitimi ve Kamusal Söylem', Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, XIII/24 (2008), s. 1-26.

26 Usûl-i fıkıhta nassın anlam hiyerarşisi için bk. el-Pezdevî, Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vüsûl), Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts., I, 57-72.

27 İbn Hacer el-Askalânî, Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker, thk. Nüreddîn İtr, Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000, s. 103-117.

28 İlmî metodoloji ve din dilinin derinliği üzerine bk. Fazlur Rahman, İslâm, trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yay., 1981, s. 31-52.

KAYNAKÇA

Ayer, A. J. Language, Truth and Logic, London: Penguin, 1990.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. el-Câmiü's-Sahîh, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Cürcânî, Abdülkâhir el-. Delâilü'l-İcâz, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1413/1992.

Cüveynî, el-. Kitâbü'l-İrşâd, thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ - Alî Abdülmün'im Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1369/1950.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen el-. el-İbâne an Usûli'd-Diyâne, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397/1977.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen el-. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner, 1963.

Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Medîne: y.y., 1413/1992.

Gazzâlî, Ebû Hâmid el-. İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985.

Hatiboğlu, Mehmed Said. Hadis Tetkikleri, Ankara: Otto Yay., 2017.

Hick, John. Philosophy of Religion, 4. bs., Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1990.

İbn Hacer el-Askalânî. Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Hacer el-Askalânî. Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker, thk. Nüreddîn İtr, Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk. Sahîhu İbn Huzeyme, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1412/1992.

İbn Kuteybe, Abdullâh b. Müslim. Te'vilü Müşkilü'l-Kur'an, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1401/1981.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim. Mecmû'u'l-Fetâvâ, Riyad: Mecmaü'l-Melik Fahd, 1416/1995.

Kara, İsmail. 'Günümüzde Din Eğitimi ve Kamusal Söylem', Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, XIII/24 (2008), s. 1-26.

Kazvîni, el-Hatîb el-. el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

Köse, Saffet. 'Kur'an'ı Anlamada Metodolojik Sorunlar', İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 14 (2009), s. 17-38.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. Te'vilâtü'l-Kur'an, thk. Bekir Topaloğlu ve dğr., İstanbul: Mizan Yay., 2005-2011.

Müslim b. el-Haccâc. el-Câmiü's-Sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Pezdevî, Fahrü'l-İslâm el-. Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-Vüsûl), Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.

Rahman, Fazlur. İslâm, trc. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara: Selçuk Yay., 1981.

Râzî, Fahreddîn er-. Mefâtihu'l-Gayb, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Seyyid Bey. Usûl-i Fıkıh, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338. Süyûtî, Celâleddîn es-. Şerhü Süneni İbn Mâce, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1996.

Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. Câmiü'l-Beyân fî Te'vilü'l-Kur'an, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Teftâzânî, Sa'düddîn et-. Şerhü'l-Akâidi'n-Nesefiyye, İstanbul: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, 1310/1892.

Zemahşerî, Cârullâh ez-. el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzil, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.

Zerkeşî, Bedreddin ez-. el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an, Kahire: Dâru't-Türâs, 1984.